

PROJEKTBEKRIVELSE

Exploring Bullying in Schools

Baggrund og motivering

Hvorfor mobber nogle børn andre børn? Og hvorfor bliver nogle børn mobbet? Hvordan forstår børn det, der sker? Har mobningen en funktion? Og hvilken position har de voksne? Har de digitale medier og skolens kultur og indretning betydning for arten og graden af mobning? Hvordan opstår ekstreme record-overgreb som "happy slapping"? Hvad kendetegner de miljøer, hvor mobning ikke forekommer – til forskel fra dem, hvor mobning forekommer? Og hvad betyder mobberfaringer for børn senere i livet? Skal mobning forstås som et psykologisk, socialt eller institutionelt funderet fænomen?

Disse er bare nogle af de mange spørgsmål, der rejser sig, når man konfronteres med et fænomen som mobning blandt børn. I de senere år er offentlighedens, politikernes og skolemyndigheders opmærksomhed på fænomenet steget kraftigt. Undersøgelser har vist, at op mod en fjerdedel af skolebørnene i Danmark har oplevet mobning. Til sammenligning rapporteredes om kun 6% af de svenske

Mie, 12 år, er i kreds af toneangivende piger i klassen. En aften ender Mie i en heftig diskussion med en pige fra kreds. Det ender med, at pigen råber af Mie, som bliver usikker og tavs. Mie tager hjem, og allerede i bussen får hun den første SMS: "Du er en luder!" Inden Mie når helt hjem, har hun modtaget 4 SMS'er med nogenlunde samme indhold: "Du er en klam fisk!" Næste dag bliver hun ignoreret af de andre. Da hun tager hjem er hun lettet over, at der trods alt ikke kommer flere SMS'ere. Hun åbner computeren for at chatte, og her ligger der en besked til hende: "Du skal dø...nu!" I dagene efter gentages beskederne, også fra børn hun ikke kender. Mie forsøger at forsvare sig selv, men hun er "blokket" fra de andres profiler på www.arto.dk. I skolen undgår både drenge og piger hende. "Jeg forstår ikke hvorfor, hvad har jeg gjort", spørger Mie. Hun bliver bange og ulykkelig, men der går alligevel en måned, før hun fortæller det til sine forældre. Mies mor og far kontakter skolen, som ikke rigtig ved, hvad de skal stille op. Forældrene prøver at tage sagen i egen hånd og kontakter andre forældre i klassen, men det ender med konflikt i forældregruppen. Kulminationen sker, da Mie opdager, at nogen har brudt ind i hendes profil på chatten og skrevet: "Jeg har slået min kat ihjel". Mie bryder sammen og vil ikke i skole mere. Forældrene tager hende ud af skolen. Seks måneder senere sker det samme for en anden pige i klassen. Også hun bliver taget ud af skolen (case fra AMOK, se ref.liste)

skolebørn (Due et.al. 1999; Danielson et.al. 2000).

Forskellige antimobbeindsatser er blevet sat i værk for at øge børnene tryghed, og i 2002 kunne antallet af mobbede børn i Danmark måles til 11% (Due et.al. 2002). Krydskørsler i undersøgelsens materiale antydede imidlertid samtidig, at indsatserne ingen effekt havde for de hårdest ramte børn, og at disse børn samtidig var ramt på anden vis: De oplevede sig særligt udsat for læreres negative reaktioner, havde ringe fortrolighed til deres forældre og problemer med at opbygge relationer til børn uden for skolen (Schultz Jørgensen et.al. 2001; Due et.al. 2003; Rabøl Hansen 2005).

Undersøgelserne peger på alvorlige tryghedsproblemer for en ganske stor del af de danske skolebørn. De mobbede børn rammes direkte i forhold til deres lærings- og udviklingsmuligheder, og der er derfor fra både praksis og forskningsverden en stærk efterspørgsel efter viden om fænomenets karakter. Der efterspørges ligeledes viden om, hvad disse problemer på et mere grundlæggende niveau er et symptom på, når det gælder skole- og dermed læringskulturer i dansk sammenhæng. Hvad er mobbehandlinger et udtryk for? Hvad betyder de, ikke bare for de mobbede, men også for de der mobber og for de andre børn, der deltager i de sociale grupper, hvor handlingerne finder sted?

Forskningens mål

Dette forskningsprojekt har til formål at undersøge mobningens tilblivelsesprocesser og væsen. Intentionen er at tilvejebringe kundskab på et så kvalificeret niveau, at den vil kunne omsættes i konkret indsigt og handling i de kontekster, hvor mobning blandt børn forekommer, og i forebyggende indsatser i relevante miljøer generelt. Der bliver således tale om resultater med retning mod konkrete handleinitiativer og adfærdspåvirkning indenfor skole- og fritidskulturer.

På voksenområdet anslås det, at mobning alene på arbejdsmarkedet koster det danske samfund ca. 4 mia kr årligt i udbetalinger til "mobbeofre": Sygedagpenge, arbejdsløshedsdagpenge, revalidering og bistand (HK Århus 2002). En af de nyere tids store erstatningssager som følge af syv års mobning i skolen blev afsluttet i England med en udbetaling på godt 200.000 kr til ofret (Politiken 26.02.06).

Projektet bygges på empirisk forskning i:

- mobbende og mobbede børns brug af indhold fra film, spil, musik og hverdagskultur i etableringen af social orden, moral og gensidig kategorisering
- digital mobning: mobiltelefoners og internets betydning og anvendelse i mobbepraksis blandt børn
- mobningens konsekvenser: livsbaner og erfaringsspor hos voksne med mobbeerfaringer
- voksnes, forældre og læreres, position i forhold til mobbehandlinger
- mobningens rammebetingelser: institutionsforhold, fysiske og organisatoriske rammer for skoleliv karakteriseret af mobning
- kvantitativ kortlægning og analyse af mobningens art, udbredelse og konsekvenser.

Forskningen perspektiveres af:

- et filosofisk studium i relationen mellem den 'store'

og 'den lille ondskab'.

Det er intentionen med projektet, at forskernes resultater udvikles til en samlet teori om mobning som fænomen. Ambitionen er at skabe internationalt banebrydende viden om fænomenet gennem en robust teoretisk og empirisk fundering, som overskrider de enkeltdisciplinære forklaringsformer, der har kendetegnet den hidtidige forskning på feltet. Byggestenene til teorien hentes således i synergieffekter indenfor et tværdisciplinært teamsamarbejde mellem delprojekter rettet mod psykologiske, sociologiske, etnologiske og filosofiske dimensioner af fænomenet kombineret med kvantitative analyser. Genstandsmæssigt arbejdes på tværs af børne- og voksenperspektiver.

Hvad ved vi? State of the art

Forskningsdesignet er udviklet på baggrund af et overblik over eksisterende viden på feltet og dermed et indblik i det eksisterende behov for viden. En gennemgang af litteraturen indenfor såvel national som international forskning viser for det første en helt slående mangel på forskning om mobning i dansk kontekst. Dernæst viser litteraturen store problemer knyttet til ensidige og enkeltdisciplinære foci. Og endelig rummer forskningen tomme pletter på en række konkrete felter af stor betydning for forståelsen af og den praktiske reaktion på fænomenet. Disse aspekter gennemgås kort nedenfor.

Dansk fravær af forskning

Hvor nordisk og international forskning de sidste godt 30 år har bidraget med resultater af både kvantitativ og kvalitativ art, har Danmark og dansk forskning frem til 1998 stort set været usynlig indenfor feltet. Som det blev nævnt indledningsvist viste en 'WHO health behaviour' undersøgelse i Danmark i 1998 høj mobbefrekvens sammenlignet med Sverige og Norge. Dermed øgedes opmærksomheden på problemet, og der er siden foretaget spredte statistiske registreringer af fænomenets udbredelse – blandt andet baseret på kategoriseringer udviklet og anvendt i de andre nordiske lande. Due, Holstein & Schulz viste således i 1998, at 32% af elever mellem 11 og 15 år havde erfaringer med at mobbe andre, og 25 % svarede ja til, at de var blevet mobbet jævnligt indenfor det sidste år. Materiale fra samme undersøgelse viste, at 12 % af eleverne havde oplevet både at mobbe andre og selv blive mobbet – de såkaldte "dobbelte aggressorer". Tallet er særegent for Danmark. I Sverige var tallet for "dobbelte aggressorer" blot 2,5 % (Due & Holstein 1999). Børnerådets 5. klasse-undersøgelse fra 1999, viste også en offerrapportering på 25% (Børnerådet 1999). De mest hyppigt forekommende mobbesituationer foregik i klasseværelset. Dette resultat bekræftes i Børnerådets 7. klasse-undersøgelse fra 2004 (Børnerådet 2004). En netop offentliggjort undersøgelse viser, at 44,3% af danske 9-klasseelever har været med til at mobbe andre, og at 20% mener, at nogle former for mobning er acceptable (DCUM 2006).

I 2002 viste Due & Holstein's nye undersøgelse, at tallene på offersiden var reduceret til 11%. Samme år var det svenske mobbetal i en komparativ undersøgelse knap 6%. Danmark ligger således fortsat i toppen, når det gælder mobbehypighed og forekomsten af børn, der oplever at være udsat i en ekstrem position, nemlig enten som udøver eller som offer for mobning.

I Sverige har der været en længerevarende tradition for mobbeforskning, og på lovgivningsplanet valgte man allerede i 1994 en mere radikal retsanvendelse, eftersom skolerne blev påbudt pligt til udvikling af handleplaner (LPO 94). Den manglende forskning i Danmark har i nogen grad hæmmet praktisk interventionsrettede initiativer, uden dog helt at forhindre dem. Danske børneorganisationer og politikere har trods den manglende eller i bedste fald spredte forskning engageret sig i en række praktiske initiativer. I 2004 opfordrede regeringen således alle skoler til at udvikle handleplaner mod mobning, uden dog som i Sverige at komme med et påbud. Opfordringen er i mange kommuner fulgt op med konkrete antimobbestrategier på skolerne, hvoraf en del må siges at have en noget tilfældig karakter (Rabøl Hansen 2005). Erfaringer fra praksis viser et behov for en forskningsmæssig kvalificering af indsatsens retning og redskaber. Indtrykket er, at indsætterne sine steder trods gode intentioner giver grundlag for etablering af nye vanskeligheder i de involverede børnegrupper. Således har nogle skoler valgt at udvikle sanktionsplaner i stedet for handleplaner, hvilket har ført til nye konflikter blandt lærere og forældre (jfr. tilbagemeldinger fra medarbejdere i AMOK). Mæglingsinitiativer ser i visse udformninger ud til at bære mere positive potentialer.

Forskningsfeltet viser således for det første en klar deficit i omfanget af national forskning.

Enkeltdisciplinære og monolitiske tilgange

Litteraturgennemgangen viser for det andet en relativt lav grad af kompleksitet i forståelsesmodeller og forskningsfoci i eksisterende (national og international) forskning. Tendensen synes enten at være en fokusering på overbliksskabende statistikker bygget på prædefinerede kategorier f.eks. udbredelse af særlige former for handlinger, personlighedstræk hos udpegede ofre og mobbere, optælling af initiativer sammenholdt med udbredelsen af mobning. Eller at udvikle teorier med udgangspunkt i enkeltdimensioner i fænomenets væsen: enten psykologiske forklaringsmodeller eller kulturelt/sociologisk fokuserede forklaringsmodeller (Frånberg 2003). I 80'erne var det særligt udbredt at knytte mobningens opståen sammen med individers baggrund og egenskaber (Pikas 1987; Leymann 1986; Olweus 1973, 1986, 1992). Senere har en del forskere koncentreret sig om fænomenet som et udtryk for individuelt iboende aggression (Olweus 1992; Duncan 1999; Graham & Juvonen 1998; Kalliotes 2000).

Opfattelser blandt almindelig mennesker deler sig: Nogle ser mobning som et psykologisk fænomen, andre som et kulturelt eller et institutionelt begrundet fænomen. Nogle taler om mobning som et almenmenneskeligt eksistensvilkår - et udbrud af en grundlæggende menneskelig ondskab, som nogle miljøer kun af held er forskånet for. Andre forstår mobbehandlinger som en sund social regulering – noget børn altid har gjort som en del af det at skabe social orden og sammenhæng i grupper: En måde at hærde den enkelte og fællesskabet på i en hård verden. De ser derfor også mobningens eventuelle fravær som et udtryk for manglende konkurrence-mindedhed i særlige børnegrupper. Andre ser mobning som udtryk for en usund social omgangsform.

Gunilla Björk (1995) og Eriksson et.al. (2002) beklager den skæve balance i denne opdeling af forskningen til fordel for individualiserende typer af tilgange. Forfatterne fremhæver således, at den fremtrædende forskning næsten udelukkende synes gennemført indenfor psykologi og pædagogik og med et individualistisk perspektiv på problematikken (ibid. p.103). Forskningens vægtning af kvantitative hypoteseafprøvende studier får Eriksson et al. til at efterlyse en højere grad af kompleksitet i forskningstilgangene (ibid. p. 14).

Kritikken synes særligt rettet mod den tradition, som den norske pioner indenfor området, Dan Olweus,

har stået for. Olweus har siden først i 70'erne udgjort mobbeforskningens stærke stemme i norden (f. x: 1973, 1986, 1992), og han har netop haft fokus på intrapsykeiske karaktertræk kombineret med vanskelige opvækstvilkår som forklaringsramme for fænomenet på såvel offer- som aggressorside. Mange nordiske forskere har taget denne forskningsstrategi op. Zelma Fors (1993) har således med udgangspunkt i samme grundforståelse studeret magtbalance og identitetsdannelse i relationen mellem mobber og offer. Hun har her fundet, at mobbernes identitet sammenlignet med den mobbedes synes relativt udvisket og vanskelig at bestemme, mens den mobbedes identitet kan siges at forstærkes gennem mobbeerfaringerne.

Monopolet i form af individualiserende foci har dog ikke været totalt. En anden tradition indenfor feltet har fokuseret på mobning som et socialt fænomen. Denne tradition har fremhævet skolen som en socialt konstrueret arena, hvor magtforhold afgøres med mobning som en effektiv metode til hierarkisering (Björk 1995). Langs samme akse har Hägglund (1996) arbejdet med skolens strukturelle magt som basis for børns gensidige undertrykkelsesstrategier og mobbepraksisser.

De to tendenser (individualisering, sociologisering) findes således adskilt i den nordiske forskning indenfor feltet, men adskillelsen spejles også indenfor den internationale forskning. Her anvendes begrebet mobning ikke direkte, trods dets angelsaksiske oprindelse. I stedet finder man mobbebehandlinger behandlet under begreber som aggression, bullying og harrasment. Mønstret er imidlertid det samme: enten individualiserende (Sutton et.al. 1999; Wilton et.al. 2000) eller sociologiserende forklaringsformer (Craig et.al. 2000; Wolke et.al. 2001).). Løfter man blikket til det filosofiske felt og til forskning indenfor ekstreme former for in- og eksklusion i sociale gruppe (folkemord, overgreb i kontekst af krig), ser man de samme tendenser. Forskningen tenderer enten mod et individualiserende fokus, f.eks. med analyser af sadistiske personlighedstræk hos bødler og andre ansvarlige for overgreb, eller mod et sociologiserende fokus, f.eks. med analyser af sociologiske faktorer i dannelsen af gruppeidentitet og i depersonalisering af andre, der ikke hører til gruppen (Joas 2003; Staub 1989).

Der er dermed tegn på, at nyere teoriudvikling indenfor f.eks. socialpsykologisk og antropologisk forskning endnu ikke synes at være trængt ind i feltet. Nyere teoriudvikling indenfor flere humanistiske og samfundsvidenskabelige discipliner arbejder ud fra langt mere dynamiske fokuseringer på de gensidigt konstituerende processer individ og kontekst imellem (Bruner 1990; Davies 2000; Geertz 1993; Søndergaard 1996, 2002, 2005a, 2005b; Wetherell 2001a, 2001b). Ligeledes er Science and Technology Theory's (STS) fremhævelser af indre sammenhænge mellem kræfter af materiel, teknologisk, diskursiv og strukturel/politisk art endnu ikke taget i anvendelse indenfor feltet (Haraway 1991; Clarke 2005; Latour 1987; Law 2004; Moll 2001; Moser 2003).

Genstandsmæssige foci

Trods de nævnte begrænsninger i den eksisterende forsknings metodiske og teoretiske tilgange, findes der mange interessante landvindinger indenfor feltet. For det første er det væsentligt ikke at undervurdere de landvindinger, Dan Olweus og hans kolleger har skabt. Der er her tale om forskning, der brød jorden for et dengang forskningsmæssigt overset

fænomen, og som har lagt grundlaget for, at dagens forskning kan re-perspektivere og målrette indsatsen mod mere komplekse sammenhænge i fænomenet.

For det andet findes der interessante studier indenfor en række mere specifikke delaspekter af mobbeforskningen. Udover de allerede nævnte studier har f.eks. også mobberens nydelse ved chikanen være genstand for forskning hos (Idsøe & Roland 2001), og her ligger således ansatser til en subjektivt emotionelt fokuseret deldimension af fænomenet. Forskning i holdninger til mobning blandt lærere har set sit første spæde gennembrud (Einarsdóttir 2003; Craig 2000). Tilskuerpositioner (by-stander) er udforsket i enkelte studier (Salmivalli 2001; Cowie & Olafsson 2000, Rigby 2002, 2005). Ligesom også mobningens konsekvenser for offeret er søgt udforsket (Andersson & Lindquist 2001; Rigby & Slee 2001).

Selvom de nævnte epistemologiske strategier med vægtning af henholdsvis individualistiske og socio-kulturelle foci løber på tværs af disse mere specificerede studier og undersøgelser, så vil resultaterne alligevel kunne danne et vigtigt erfaringsgrundlag for den re-perspektivering og konkret empiriske og danske undersøgelse, som nærværende forskningsprojekt planlægger at foretage.

Manglende kundskab og projektets fokusering

Dansk forskning

På et helt overordnet plan er det således tydeligt, at der mangler mere omfattende, målrettet og kvalificeret forskning i fænomenet mobning i Danmark. Danmark råder over spredte numeriske overblik. Men udforskning af de dynamikker, der bidrager til fænomenets konstituering, vedligeholdelse eller udfordring og opløsning, synes af uransagelige grunde fraværende fra den danske scene – når bortset fra de bidrag, som primært Rabøl Hansen (2005) og Rabøl Hansen et.al. har leveret (1999, 2002, 2003). I disse arbejder udvikles værdifulde begreber (f.eks. begrebet om moralnedsmeltning samt om positive og negative dominanter), ligesom der udvikles sensitive og lovende indsigter i mobning som socialt fænomen. Dog er der her primært tale om praktisk erfaringsbaseret refleksion og rådgivning end om forskningsbaserede resultater.

Fænomenets kompleksitet – forskningsdesignets kompleksitet: Projektets teoretisk-metodologiske fokuseringer

Etablering af dansk forskning et således første skridt på vejen. Det er imidlertid også og for det andet tydeligt, at de enkeltdisciplinære tilnærmelser i hidtidig forskning kommer til kort overfor så komplekst et fænomen som mobning. Med såvel Frånbergs (2003) efterlysning af mere foucault'sk og bourdieu'sk drejede fokuseringer på de mangefacetterede magtrelationer som Erikssons et.al.s (2002) efterlysning af mere sociologisk og politologisk informeret forskning markeres åbenlyse behov for indsatser, der overskrider de eksisterende bidrags teoretiske horisonter - ikke kun på den nordiske, men også på en bredere international scene.

Det er imidlertid vores opfattelse, at også disse markeringer afstikker for snævre rammer for de forskningsperspektiver, der er nødvendige at engagere. Det er derfor vores intention at tænke nyere og mere avancerede teoretiske og metodologiske bidrag fra den humanistiske og samfundsvidenskabelige forskning ind i undersøgelsen af mobning. Dette gøres gennem en fokusering på de komplekse dynamikker, der opstår, når mange typer af kræfter interagerer og gensidigt toner og former hinanden i konstitueringen af fænomenet. Det gøres ligeledes ved at inddrage nyere magt teorier (Foucault 1987; 1988; Butler 1997; Bourdieu 1977; Rose 1989).

Vi ønsker således i projektet at fokusere 'kræfter' af subjektiv, kulturel, diskursiv, materiel, teknologisk (digital) og institutionel art ind som samtidigt interagerende i mobningens etablering, vedligeholdelse og eventuelle opløsning (Søndergaard 2005b). 'Kræfter' forstås i denne sammenhæng som virkelighedsdimensioner, der har en effekt i forhold til fænomenets tilblivelse og eksistens (Haraway 1991; Moll 2001). For at kunne

foretage denne fokusering trækkes teoretiske ressourcer ind, der alle på forskellige måder fokuserer på individer i processuel og interaktionel relation til samfundet.

Med enactment-begrebet fra Science and Technology Studies (Moser 2003), aktant-begrebet fra aktør-netværks teorien (Latour 1987; Law and Hassard, 1999) sammentænkt med videreudviklingerne af det Foucault- og Butler-inspirerede subjektiveringsbegreb (Davies 2000; Staunæs 2003; Søndergaard 2002, 2005a), vil disse kræfter kunne forstås som effektskabende og konstituerende i stadigt skiftende og ikke på forhånd hierarkisk definerede interaktioner med hinanden. Subjektivering defineres her som en samtidighed mellem 1. subjektets underkastelse under den diskursive magt, en given kontekst stiller til rådighed, og 2. subjektets tilblivelse som aktivt handlende (som 'subjekt') gennem de selv samme magtformer. Det er de multiple og subtile konstitueringer mellem subjekt og kontekst, der udgør begrebets styrke i forhold til at analysere kompleksitet frem. Udvides fokus fra diskursive kræfter til netop også at omfatte 'kræfter' af materiel, teknologisk og institutionel art bliver subjektiveringsbegrebets analytiske kapacitet yderligere styrket.

De kvalitative empiriske studier vil benytte sig af en vifte af empiriske metoder, sådan som de er konkretiseret og videreudviklet indenfor de nævnte teoretiske traditioner. Der vil blandt andet blive anvendt interview, observationer, medieanalyser og dokumentanalyser.

Det kvantitative studium vil som sin første del samle og udvide de numeriske overblik over fænomenets art og udbredelse med udgangspunkt i almindeligt kendte og allerede anvendte kategorier (f.eks. fra Due og Holstein 1999). Men i takt med udviklingen i projektet som helhed vil der opstå grundlag for udvikling af andre kategorier at foretage

I casen om Mie indgår f.eks.: 1. teknologi (mobil, net) 2. diskurser om 'de rigtige og de forkerte', 'seksualitet/luder' – noget måske inspireret af kategorier fra reality programmer 3. socio-kulturelle kategoriseringer: pige-gruppens interne disciplin og loyalitetsforeskrifter 4. fysiske og spatiale forhold: skole, bus, hjem, det 'lukkede' børneværrelse – afgrænsningen delvist gennembrudt af digitaliseringens rækkevidde 5. subjektive evalueringer og reaktioner med udgangspunkt i adgang til forskellige moral-domæner 6. de voksnes evalueringer og hhv. afmagt (lærere), aggression (forældre indbyrdes) etc. Disse kræfter interagerer og kommer sammen til at åbne vejen for mobbehandlingerne.

surveyundersøgelser og statistiske analyser udfra. Dialogen mellem kvalitative og kvantitative undersøgelser kommer derfor til at foregå løbende.

Alle projekter vil i den konkrete forskning – udover de genstandsspecifikke forskningsspørgsmål - også arbejde med følgende fælles spørgsmål:

- Hvilke kræfter (subjektive, kulturelle, materielle, teknologiske etc.) bidrager i det udforskede konkrete rum på hvilke måder til henholdsvis produktion eller opløsning af mobbepraksisser?
- Hvilke interaktionsformer ses kræfterne at arbejde igennem? Hvordan arbejder de, og hvordan understøtter eller udfordrer de hinanden?

Delprojekternes bidrag til svar på disse spørgsmål vil indgå i projektgruppens samlede teoriudviklende indsats. Teoriudviklingen skal forstås som en skarpslibning af forskningsredskaberne. Der er således tale om en nødvendig del af den samlede indsats – en sikring af forskningens kvalitet og en potentiel sedimentering af analysetilgange, som dermed vil kunne stilles til rådighed for videre forskning.

DELPROJEKTER - genstandsmæssig fokusering

Udfra de nævnte ambitioner: 1. at etablere forskning i dansk kontekst, 2. at etablere en mere kompleksitetssensitiv type af forskning 3. at imødekomme behov for kundskab på endnu ikke eller kun svagt udforskede felter - så bliver det muligt at specificere, hvad dette projekts genstandsmæssige fokusering planlægges rettet imod. Delprojekterne vil rette sig mod:

Delprojekt 1: Mobningens subjektpositioner, køn og moraldomæner v/ professor Dorte Marie Søndergaard

Projektet retter sig generelt mod en undersøgelse af mobningens konstitueringsprocesser. I dette delprojekt vil en af de mange kræfter, som arbejder i disse processer imidlertid være særligt fremhævet, nemlig den der har at gøre med mediers (tv-programmer, film, spil og lignendes) betydning for de in- og eksklusionsprocesser, mobningen bliver en ekstrem version af blandt børn.

Projektet vil særligt prioritere spørgsmålet om, hvordan disse produkter interagerer med børnenes hverdagspraksisser og hverdagsforståelser af sig selv og andre indenfor mobbeuniversets mønstre. Når f.eks. "happy slapping" bliver underholdningsbaseret overgrebsform blandt børn og unge, kan der så tænkes en sammenhæng til medieprodukternes måder at fortælle og dramatisere historier på? Hvad betyder medieprodukternes særlige iscenesættelser af overgreb og eksklusionspraksisser koblet til reality- og andre populære programmets leg med 'almindelige menneskers' optræden som hovedpersoner og 'stjerner' i serier og shows? Hvilke story-lines, legitime/illegitime subjektpositioner, moraldomæner og sociale og kulturelle legitimeringsredskaber (Bruner 1990; Søndergaard 2005a) tilbydes børnene - gennem deres mediebaserede legetøj og andre tilgængelige medieprodukter? Hvordan bliver disse tilbud anvendt eller modsagt eller på anden måde integreret og omformet i de processer, hvorigennem de bearbejdes og skaber betydninger og praksisser, orienterings- og kategoriseringsparatheder, kapacitet til indføling og kommunikation etc.? Og hvilke effekter får den interaktion i processer, hvor mobning etableres / opløses? I forhold til den form for spørgsmål bliver det også relevant

at reflektere over det hensigtsmæssige i at tænke i produkterne som nogle, der bidrager til en form desensitivering børnene imellem? Og/eller bidrager til en øget loyalitet særlige børnegrupper imellem? Eller reflektere over om man i stedet kan tænke produkterne som nogle, der træner børnenes sociale fantasi og kulturelle bevægelighed?

Indvævet i alle disse spørgsmål løber også de generelle socio-kulturelle kategoriseringspraksisser og deres effekter i etableringen af sociale mønstre og hierarkier: Hvilken betydning har f.eks. køn i forhold til de mønstre, der etableres? Hvilke subjektpositioner og udviklingsrum åbnes og lukkes for konkrete drenge og piger? Spiller etnicitet og social klasse eller andre signifikante kategorier også ind i etableringen af sådanne mønstre?

I projektet anvendes interview, deltagerobservation og medie- og teknologianalyse. AntiMobbeKonsulenternes kontaktnet i landet vil blive anvendt som en første indgangsport til empirien. Det empiriske fokus rettes mod 10-15-årige skoleelever, særligt drenge, fra minimum 3 forskellige skoler.

Delprojekt 2: Mobning online

v/ adjunkt Jette Kofoed

On-line generationen bruger interaktive medier (computer, internet, mobiltelefon) i deres liv, og det ser ud til, at også disse medier bliver en del af, hvordan der in- og ekskluderes blandt børn. Hvad betyder den teknologisk medierede kommunikation for, hvad der kan udtrykkes, hvad der kan forstås på hvilke måder, og hvordan der kan reageres? Projektet fokuserer således på betydningen af mobiltelefoner og chat-rooms for arten af mobning, og for måderne hvorpå mobning kan etableres, vedligeholdes og afvikles. Fotografering med mobiltelefoner i svømmehaller og gymnastiksale, tempoet hvormed "rygter" om, hvem der er 'ude' og 'inde' kan spredes til også ganske fjerne dele af børnegrupperne – hvordan interagerer betydningssystemer og teknologi i etableringen af sådanne mønstre?

Chatchikane og den inertie, der hurtigt opstår i en chikanerettet netkommunikation – hvilke særlige sociale og subjektive dynamikker skaber grundlaget for sådanne fænomener, og hvilke dynamikker kan eventuelt identificeres som mulige at aktualisere i et forsøg på at modvirke inertien?

Hjemmesiden www.arto.dk er for tiden en af de mest besøgte hjemmesider for unge. Sitet har over 500.000 aktive profiler og ser ud til at være et vigtigt sted for etablering af venskaber (Larsen 2005). Sådanne sites ser imidlertid også ud til at være et avanceret sted for mobning og de vil i dette delprojekt blive anvendt som indgang til det empiriske felt. Indgangen til projektet består dels i en on-line undersøgelse af unge brugeres erfaringer med mobning, dels i oprettelse af profil, deltagelse i chat-liv, samt der igennem kontakt til mobbecases, som gøres til genstand for empirisk undersøgelse. Denne trefolds tilgang giver mulighed for at trække på såvel traditionel etnografisk metode som på virtuel etnografi. De spørgsmål, der søges belyst igennem disse empiriske materialer, er: Hvilke spor kan trækkes mellem en virtuel og en non-virtuel erfaring? Hvordan kan teknologier (net, mobiltelefoner) udfordre eller vedligeholde ikke-virtuelle (mobbe)relationer mellem børn i skolen. Med teknologien ved hånden er en skoleelev ikke bare en skoleelev, men en ny type aktør, nemlig en elev *med* en teknologi. Hvad gør digitale medier ved, hvordan der mobbes, og hvordan der *kan* mobbes? Kan man tale om læringstransfer fra virtuel til non-virtuel kontekster og vice versa? Hentes der strategier fra den ene kontekst til den anden? Forstærkes og spredes mobning af digital adgang? Allokere venner ind som allierede – på andre måder når der er tale om digital mobning? Forstærker net- og mobilkommunikation etablering af parallelle sociale og følelsesmæssige verdener, som

børnene bevæger sig mellem? Eller er der snarere tale om parallelle lag i samme verden? Hvad betyder køn, etnicitet og gensidig social kategorisering i forhold til dette?

Delprojekt 3: Betydningen af barndommens mobbeerfaringer - i voksenlivet **v/ adjunkt Charlotte Mathiassen.**

'Der har altid været mobning i skolerne' kan være en kommentar jeg møder, når jeg taler med 40-årige, 50-årige, 60-årige om hvordan de oplevede deres skolegang. 'Det fik bare ikke så meget opmærksomhed' kan være fortsættelsen. En anden kommentar kan være: 'Ja, der var vel mobning dengang ... Men dengang kaldte vi det 'drilleri'. Endnu et udsagn har været: 'Jo ... jeg kan da huske en dreng som blev frygteligt forfulgt og mishandlet ... men det foregik jo i det skjulte'. Sidst skal nævnes en bemærkning som lyder: ' Nej, det fik ikke den opmærksomhed ... Men lærerne brugte jo også vold i klassen ...'.

Hvordan vil forskellige voksne beskrive deres erfaringer i positionerne: mobbere, mobbeofre, "mobfre" og tilskuere?

Hvad betyder erfaringer af isolation og eksklusion som barn for en senere deltagelse i voksne arbejdssammenhænge og sociale fællesskaber? Hvordan integreres og omsættes disse erfaringer i voksenlivet? Er der hold i hypotesen om, at drop-outs fra uddannelsesinstitutioner, arbejdspladsernes marginaliserede eksistenser og terapeuternes kernegrupper af klienter har erfaringsspor, der går tilbage til mobbeerfaringer fra barndommen? Hvad gør personerne med deres mobbeerfaringer – på arbejdet, i familien, i vennekredsen, i selvforståelsen?

Holder antagelsen, at mobbeofre som voksne vil have meget vanskeligt ved at klare stress og brud i livet? Eller er de aktuelle kontekster ligeså betydningsfulde som fortidens erfaringsspor. Hvordan lever man med at have været den, der var ekskluderet? Eller den som både var med til at ekskludere og selv blev ekskluderet? Hvordan håndterer voksne i deres voksenliv, at de var voldsomme og udstødende overfor deres klassekammerater i skolen?

I projektet anvendes gruppesamtaler og individuelle interviews. Udvælgelsen af deltagere skal varieres over flere og forskellige kontekster og praksiser. Der søges at sikre en variabilitet i de måder, personer håndterer erfaringer med eksklusion og inklusion på, alt efter hvilken sammenhæng og hvilket praksisfællesskab den enkelte deltager i. Både kvinder og mænd ønskes som deltagere. Ligeledes alle former for positioner i eksklusion og inklusionsprocesser. Uddannelsesinstitutioner, studenterrådgivninger, private offentlige virksomheder og fængsler vil være mulige steder at rekruttere deltagere. Ligeledes i eXbus - galleriet. Derudover vil projektet forsøge at få flere aldersgrupper inkluderet, således at fænomenets karakter og betydning og eventuelle ændringer over tid kan belyses. Taler vi om den samme slags erfaringer og fænomener i 2007, som vi gjorde i 1977?

Etiske overvejelser står centralt i projektet. De smertefulde erindringer der måtte komme frem, skal håndteres under behørig hensyntagen til den enkeltes integritet og velfærd.

Delprojekt 4: Lærerpositioner i børns mobbemønstre **v/ ph.d-stipendiat Helle Rabøl Hansen**

Det er projektets ambition at foretage en empirisk baseret undersøgelse af måderne, hvorpå lærere involverer sig eller eventuelt ikke involverer sig i elevers indbyrdes udstøelses- og mobbepraksisser.

Hvordan produceres mobbeforståelser på lærerværelset, og hvilken betydning har disse forståelser for skabelse, vedligeholdelse og opløsning af systematiske eksklusionsprocesser mellem eleverne?

Projektet undersøger ligeledes mulige sammenhænge mellem på den ene side fremherskende børnesynsdiskurser på lærerværelset, og på den anden side læreres måder at interagere med eleverne på, når det handler om mobning. Projektets udgangspunkt er, at mobbeforståelser og børnesynsdiskurser produceres gennem forskellige meningsdannelse processer. Udfra et socio-kulturelt perspektiv følges disse meningsdannende processer.

Lærerværelset er valgt som strategisk empirisk nedslagspunkt, da det formentlig udgør det centrale mødested for kollegial og faglig udveksling, formelt og uformelt lærere imellem. Via metodeflerhed studeres lærerværelseskulturen og lærerne følges ud i klasserummene og til skole og hjem dialoger. Ca. 10 lærerværelser inddrages i projektet. Her gennemføres en kvantitativ undersøgelse, der følges op med kvalitativt feltarbejde på to af de 10 lærerværelser. I feltet indsamles data i form af interviews, deltagerobservation og indsamling af skriftligt materiale.

Delprojekt 5: Mobning og forældrepositioner

NB: OPSLÅET TIL BESÆTTELSE EFTERÅR 2007

Ph.d/Post.doc.- stipendium

Forskningsprojektet retter sig mod undersøgelsen af mobning i folkeskolen med særligt henblik på forældres funktion i forhold til mobbeprocessers etablering, vedligeholdelse eller opløsning. Projektet forventes at være empirisk forankret.

Delprojekt 6: kvantitativ forskning i mobning blandt børn

NB: OPSLÅET TIL BESÆTTELSE EFTERÅR 2007

Post.doc.

Den kvantitative forskning kan både lægge selvstændige vinkler ind i feltet, og definere vinkler ind i eller på tværs af de øvrige delprojekter.

Delprojekt 7: Philosophical Reflections on Mobbing

v/ forskningsprofessor Robin May Schott

In this project I will bring the philosophical concepts that have been developed to study the problem of evil in large-scale harms to bear on the problem of mobbing in Danish schools. I argue that mobbing does constitute a form of evil, as is recognized in popular language ("mobning gør ondt – og er ondt"), and hence that philosophical concepts that are developed to address the problem of evil are relevant to address this phenomenon.

Research about the problem of evil in the 20th century has led to the formulation of a number of key questions: 1) What are the processes in the individual that contribute to the committing of evil acts that deliberately deprives individuals of their humanity? 2) What are the complex positions of individuals in the group that commits harm?

3) What concepts are useful for the process of recovery after harm?

I will bring these philosophical questions to bear on the problem of mobbing in relation to the role of the individual, the group, and the possibilities for recovery after conflict. In

studying the role of the individual in mobbing, one must inquire into the relation between knowing that mobbing another child is wrong, but doing it out of self-interest, and not knowing the wrongness of these acts. To what extent does extended participation in wrongdoing require a reformulation of one's self-perception, so that one denies the wrongness of one's actions?

I argue that it is also essential to understand the processes by which the group dynamic contributes to both the production of evils – in this case mobbing – and the recovery from evils. Bringing the philosophical concepts of evil, the nature of moral conscience, the complex positions of perpetrators and bystanders, and the notion of witnessing to bear on the problem of mobbing as a small-scale evil will contribute a philosophical dimension to the contemporary research on mobbing, as well as provide new insights to research on large-scale evils.

Ledelse og organisering

Projektet ledes af professor Dorte Marie Søndergaard www.dpu.dk/om/doms

Projektgruppens øvrige forskere:

Forskningsprofessor, Robin May Schott www.dpu.dk/om/rms

Adjunkt, Jette Kofoed www.dpu.dk/om/jeko

Adjunkt, Charlotte Mathiassen www.dpu.dk/om/cham

Ph.d.-studerende Helle Rabøl Hansen www.dpu.dk/om/hrh

Projektgruppens forskere arbejder i parallelle, men interagerende processer, således at såvel top-ekspertise som synergieffekter projekterne imellem sikres så optimale udfoldelsesmuligheder som muligt: Dels arbejder hver forsker under hele perioden intensivt med sit specifikke projekt. Dels arbejdes der samlet i projektgruppen med de teoretiske og empirisk analytiske landvindinger, de enkelte forskere gør.

Der er etableret en følgegruppe bestående af repræsentanter fra forskningsverdenen, medarbejdere fra børneretsorganisationer, politikere, praktikere samt TrygFonden.

Følgende deltager:

- Christine Antorini, medlem af Folketinget for Socialdemokratiet
- Ann-Carita Evaldsson, professor, Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet
- Søren Gade Hansen, konsulent, Børnerådet
- Anders Hede, forskningschef, TrygFonden
- Hanne Haavind, professor, Psykologisk institut, Universitetet i Oslo
- Jørn Jørgensen, skoleleder på Lyshøjskolen i Kolding
- Dorte McGugan Pedersen, projektleder, TrygFonden
- Lars Stilling Netteberg, projektleder, Red Barnet

Etik

Forskningen foregår i respekt for etiske retningslinier indenfor humanistisk, samfundsvidenskabelig og psykologisk forskning. Datatilsynets regler for behandling af empiriske data overholdes.

Finansiering og placering

eXbus er finansieret af TrykFonden med 7.950.480 mio. kr. Projektet er placeret ved Danmarks Pædagogiske Universitet, Institut for Pædagogisk Psykologi.

Litteratur

- AMOK (AntiMobbeKonsulenter): www.mobbeland.dk
- Andersson A & Lindquist E (2001): *Mobbning. En kvalitativ studie av mobbning och dess konsekvenser för individens relationer till kamrater och föräldrar*. Örebro Universitet Institutionen för Socialt Arbete.
- Barad, Karen (2003): Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28(3): 801-831.
- Björk, Gunilla (1995): *Mobbning: ett spel om makt. fyra fallstudier av mobbning i skolmiljö*. Göteborg Universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: University Press.
- Bruner, Jerome (1990): *Acts of Meaning*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bryld, Mette et.al. (red.) (2003): *Cyberkulturer og rekonfigurationer*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Butler, Judith (1997): *The Psychic Life of Power*. Stanford: University Press.
- Børnerådet (1999): *OM venskab, drilleri og mobning*. København: Børnerådet. Børnepanelrapport.
- Børnerådet (2004): *Mobbning 2004 – en undersøgelse i 7. klasse*. København: Børnerådet. Børnepanelrapport.
- Clarke, Adele (2005): *Situational Analysis*. London: Sage.
- Cowie H & R. Olafsson (2000): The role of peer support helping the victims of bullying in a school with high levels of aggression. *School Psychology International*, 21 (1), 123-130.
- Craig et.al. (2000): Observations of bullying and victimization in the schoolyard. *Canadian Journal of School Psychology*, 2, 41-60.
- Danielson, Mia & Ulla Marklund (2000): *Svenska skolbarns hälseovnor 1997/98, Folkhälsoin-stituttet*. (hbsc/WHO research)
- Davies, Bronwyn (2000): *A Body of Writing*. Oxford: Alta Mira Press.
- DCUM (2006): *Mobbning og Konflikt 2006 – en undersøgelse i 9. klasse*. København: Børnerådet.
- Dreier, Ole (2003): Learning in Personal Trajectories of Participation. In Stephenson, N., Radtke, H.L., Jorna, R.J. & Stam, H.J. (eds). *Theoretical Psychology. Critical Contributions*. Concord: Captus University Publications, 20-29.
- Drotner, Kirsten (1999): *Unge, medier og modernitet: pejlinger i et foranderligt landskab*. København: Borgen.
- Drotner, Kirsten (2004): Media on the Move: Personalised Media and the Transformation of Publicness. In Sonia Livingstone (ed.) *Audiences and Publics: When Cultural Engagement Matters for the Public Sphere Bristol*. Intellect Books.
- Drotner, Kirsten et.al. (1996): *Medier og kultur: en grundbog i medieanalyse og medieteori*. København: Borgen.
- Due, Pernille & Bjørn Holstein (1999). Offer og aggressor på én gang. I. Hansen, Helle Rabøl & Klaus Henriksen (red). *Mobbedreng. En håndbog om mobning*. København: Børnerådet.
- Due Pernille, Bjørn Holstein & Per Schultz Jørgensen (1999): *Mobbning som sundhedstrussel blandt skoleelever*. Københavns Universitet. (hbsc/WHO research)

- Due, Pernille & Bjørn E. Holstein (red) (2003). *Skolebørnsundersøgelsen 2002*. Københavns Universitet, Institut for Folkesundhedsvidenskab.
- Duncan R.D (1999): *Peer and Sibling Aggression: An Investigation of Intra- and Extra Familial Bullying*. Journal of Interpersonal Violence, 14 (8), 871-886.
- Eriksson Björn et.al. (2002): *Skolan – en arena för mobbning*. Skolverket: Libers Distribution.
- Fors, Zelma (1993). *Obalans i makt: fallstudier av barnmobbning*. Göteborg : Department of Psychology, University of Göteborg.
- Foucault, Michel (1988): The Political Technology of Individuals. Faubion, J.D. (ed): *Power – essential works of Foucault 1954- 1984*. London: Penguin Books.
- Frånberg Gun-Marie (2003): *Mobbning i nordiska skolor*. Nordiska Ministerrådet/Skolsamarbete.
- Geertz, Clifford (1993): *The Interpretation of Cultures*. London: Fontana Press.
- Graham, S & Juvonen J (1998): *Self Blame and peer victimization in middle school*. Developmental psychology.
- Haraway, Donna (1991): *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. London: Free Association Books.
- Hasse, Cathrine (2002): *Kultur i bevægelse – fra deltagerobservation til kulturanalyse, i det fysiske rum*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- HK Århus (2002): Lokaliseret på World Wide Web 30. maj 2006: <http://www.hk.dk/HKWWW/BLADE/HKBLADE.NSF/doclookup/RBHN-5AKGXB?OpenDocument>
- Hägglund, Solveig (1996). *Perspektiv på mobning*. Göteborg: Universitetet, Institutionen för pedagogik.
- Højgaard, Lis og Dorte Marie Søndergaard (2006): (Re)Negotiating the Complexities of Subject/ Matter: Co-thinking STS and Poststructuralist Discourse Analysis. Paper at *The Second International Congress of Qualitative Inquiry*. Illinois, May 2006.
- Idsøe, Thormod & Erling Roland (2001). Aggression and Bullying. I *Aggressive Behaviour*, 27.
- Joas, Hans (2003): *War and Modernity*. London: Polity Press.
- Kalliotas P. (2000): Bullying as a special case of aggression. *School Psychology International*, 21.
- Larsen, Malene Charlotte (2005): *Ungdom, venskab og identitet – en etnografisk undersøgelse af unges brug af hjemmesiden Arto*. Aalborg Universitet (specialeafhandling i kommunikation).
- Latour, Bruno (1987): *Science in Action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Law, John (2004): *After Method. Mess in Social Science Research*. London: Routledge.
- Law, John and John Hassard (1999): *Actor Network Theory and after*. Oxford: Blackwell.
- Leymann, Heinz (1986): *Vuxenmobbning. Om psykisk våld i arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- LPO 1994, Grundskoleförordningen (1994:1194). Sverige
- Mathiassen, Charlotte (2005): Fastlåsthed og udvikling – frigørelse – hos langtidsfanger. In *Psyke & Logos*, 2. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Moll, Anne Marie (2001): *The Body Multiple*. London: Duke University Press.
- Moser, Ingunn (2003): *Road Traffic Accidents: The Ordering of Subjects, Bodies and Disability*. Oslo: Unipub Forlag.
- Olweus, Dan (1973): *Personality and aggression*. Nebraska Symposium on motivation. University of Nebraska Press.

- Olweus, Dan (1986): *Mobbning – vad vi vet och vad vi kan göra*. Stockholm: Liber.
- Olweus, Dan (1992): *Mobbing i skolen – Hva vi vet og hva vi kan gjøre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Pikas, Anatol (1987/1989): *Så bekämpar vi mobbing i skolan*. Uppsala: AMA forlag
- Rabøl Hansen, Helle (2005): *Grundbog mod mobning*. København: Gyldendal.
- Rabøl Hansen, Helle (2006). *Chat, chikane og mobning blandt børn og unge*. Lokaliseret på World Wide Web 30. maj 2006: http://www.livsmodlab.dk/txt/chat_chikane_og_mobning_blandt_boern_og_unge.pdf
- Rabøl Hansen, Helle & Birk Christensen (2003): *Mobbeland*. København: Børns Vilkår.
- Rabøl Hansen, Helle et al (1999). *Mobbbedræng*. København: Børnerådet.
- Rabøl Hansen, Helle et.al. (2001): *AMOR*. København: Børns Vilkår
- Rigby, Ken (2002): *New perspectives on bullying*. London: Jessica Kingsley.
- Rigby Ken & Bruce Johnson (2005): *Bystander behaviour of South Australian schoolchildren observing bullying and sexual coercion*. University Of South Australia. Lokaliseret på World Wide Web 3. December 2005: www.Unisa.edu.au
- Rigby, Ken & Slee P (1999): Suicidal ideation among adolescent school children, involvement in bully-victim problems, and perceived social support. I. *Suicide and Life Threatening Behavior*, 29 (2), 119-130.
- Rose, Nikolas (1989): *Governing the Soul*. London: Free Association Books.
- Salmivalli, Christina (1998): *Not only Bullies and Victims. Participation in Harassment in School Classes; Some Social and Personality Factors*. Turku; Department of Psychology.
- Salmivalli, Christina (2001): Bullying and the peer group. I. Thelin, Annika & Hazel Williamson (red). *Nya Forskningsperspektiv på mobbing. Dokumentation av en forskarkonferens om mobbing*. København: Nordiska Ministerråd.
- Schultz Jørgensen, Per (2001): *Mobning rammer bredt og dybt*. AMOR, Børns Vilkår.
- Sigurgeirsdóttir, Vanda (2004): Vad står i vägen för att lärare kan förebygga, upptäcka och stoppa mobbing? I. Thelin, Annika & Hazel Williamson (red). *Nya Forskningsperspektiv på mobbing*. København: Nordiska Ministerråd
- Staub, Ervin (1989): *The Roots of Evil. The Origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Staunæs, Dorthe (2003): *Køn, Etnicitet og Skoleliv*. København: Samfundslitteratur.
- Sutton et al, (1999) Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation? *British Journal of Developmental Psychology*, 17: 435-450.
- Søndergaard, Dorte Marie (1996/2000): *Tegnet på Kroppen*. Museum Tusulanums Forlag, København.
- Søndergaard, Dorte Marie (2002): Poststructuralist Approaches to Empirical Analysis. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 15(2): 187-204.
- Søndergaard, Dorte Marie (2005a): Making sense of Gender, Age, Power and Disciplinary Position: Intersecting Discourses in the Academy. *Feminism and Psychology*, 15(2): 191-210.
- Søndergaard, Dorte Marie (2005b): At forske i komplekse tilblivelser. Bechmann Jensen Og Christensen (red.) *Psykologisk og pædagogisk metode – kvalitative og kvantitative forskningsmetoder i praksis*. Roskilde Universitetsforlag.
- Wetherell, Margaret et.al. (2001a): *Discourse as data*. London: Sage.
- Wetherell, Margaret et.al. (2001b): *Discourse as Theory and Practice*. London: Sage.

Wilton et.al., (2000): Emotional regulation and display in classroom victims of bullying: Characteristic expressions of affect, coping styles and relevant contextual factors. *Social Development*, 9(2): 226-245.

Wolke et.al., (2001): Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: Prevalence and school factors. *British Journal of Psychology*, 92(4): 673-697.

ⁱ <http://www.sitecenter.dk/ungeraadgivningen-vanloese/mobning/>